

Sayı. 15

Sene:1995-1997

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

Prof. Dr. M. MÜNİR AKTEPE'YE

ARMAĞAN

TARİH ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ
İSTANBUL 1997

XVI. YÜZYILDA OSMANLI ANADOLUSU GÖÇEBELERİNİN İDARİ VE SOSYAL YAPISI*

*İlhan Şahin***

Klasik Osmanlı toplumsal yapısı, kabaca bir tasnifle *askerî* ve *reaya* olarak iki kategoride ele alınabilir. Bu ikili yapı, aynı zamanda *yönetenler - yönetilenler* ayrımını da ifade eder. Yönetici kesimi teşkil eden askerî sınıf, kendi içinde bir homojenlik arzemesine karşın, reaya sınıfı İmparatorluk içerisinde sosyo-politik konum, etnik köken, dinî inanç, merkezi otorite ile ilişkiler bakımından heterojen bir yapı göstermekte idi. Bu farklılıklardan dolayı devlet, reayanın tasnifinde çeşitli özellikleri kriter olarak kullanmıştır. Bu kriterlerin başında din faktörü gelmektedir. Bu faktörde reaya, *müslim* ve *gayri müslim* olarak iki temel gruba ayrılmıştır. Ancak bu iki temel grubun içinde de farklı sosyal yapılaşmalar vardı. Bu sosyal yapılaşmaların devlet tarafından tasnifinde ise etnik menşee, ekonomik faaliyet ve yaşayış tarzı gibi kriterler göz önüne alınmıştır.

Osmanlı toplumunun bu heterojen yapısı içinde nüfusun büyük kesimi yerleşik bir hayat yaşıyordu. Fakat önemli bir kesimi de göçebe hayat yaşamaktaydı. Ekonomik bakımdan hayvancılıkla uğraşan ve birçok sosyo-ekonomik fonksiyonlar yüklenen göçebeler, hayvancılığa bağlı olan hayatlarını devam ettirebilmek için, yaylak-kışlak mahalleri arasında mevsimden mevsime yer değiştirmekte idiler. Şüphesiz bu hayat tarzı, yerleşik hayattan olduk-

* *Osmanlı Anadolu GÖçebeleri* hakkındaki araştırmanın bir kısmını teşkil eden bu yazı, 9 Aralık 1995'de Japonya'nın Osaka şehrinde «The Japan Center for Areas Studies» tarafından düzenlenen seminere İngilizce olarak sunulan tebliğin Türkçe tadil edilmiş şeklini ihtiva etmektedir.

** Doç. Dr., İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi.

ça farklıydı. Bu farklılıkları, idarî ve sosyal yapı ile vergi özellikleri bakımından da görmek mümkündür. Ancak, göçebelerin yerleşik ahaliden ayrı bir kategoride olmasına sebep olan bu gibi hususların daha iyi anlaşılabilmesi için, önce Osmanlı döneminde göçebelerin nerelerden geldiği ve devlet tarafından nasıl vasıflandırıldığı üzerinde kısaca durmak lazımdır.

XI.-XIII. yüzyıllar arasında Türkistan, Horasan ve Azerbaycan'dan Anadolu'ya büyük kitleler halinde göç eden Türklerin önemli bir kısmını *Oğuz* veya *Türkmen* adıyla bilinen göçebeler teşkil ediyordu¹. İşte Osmanlıların Anadolu'dan devraldığı halkın önemli bir kesimini, etnik bakımdan Türkmenlere mensup olan göçebeler meydana getirmekteydi. Bu göçebelerden, Batı Anadolu'da bulunanların bir kısmı, daha Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında yaya ve müselleme gibi adlarla bilinen askerî organizasyonlar içinde idiler. Bunun yanında, bazı göçebe grupları, Osmanlı fetihlerine paralel olarak devletin sevk ve idaresinde Balkanlara göç etmişler ve oralarda ya yerleşik bir hale gelmişler, ya da bazı askerî organizasyonlar içinde yer almışlardır. Bu durum onların ananevî sosyal yapılarını kaybetmesinde etkili olmuştur. Ancak, Anadolu'da yaşayanlar ve özellikle Osmanlı idaresiyle daha çok XV. yüzyılın ortalarından sonra tamışmaya başlayanlar, ananevî hayat tarzlarını ve sosyal yapılarını uzun süre muhafaza etmişlerdir. Bu durum ister istemez sadece Osmanlı Anadolu'sundaki göçebeler üzerinde durmamıza sebep teşkil etmiştir.

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'ni kuran aile, Oğuz veya Türkmenler'in *Kayı boyuna* mensuptu. Devleti kuran aile, göçebe bir boya mensup olmasına rağmen, göçebelerin hususî olarak tarihini ve etnik menşeyini ayrıntılarıyla yazmak veya tespit etmek devlet için önemli bir hususiyet arz etmiyordu. Bu durum daha çok toplumun din faktörüne göre bir tasnife tâbi tutulmasından ileri geliyordu. Osmanlı döneminde göçebeler genellikle *Türkmen* ve *Yürük* (= *Yörük*) adıyla bilinirdi. Bu isimlendirmeler çoğu defa etnik bir durumu göstermekten ziyade, onların yaşayış tarzlarını ifade etmek için kullanılmıştır. Bunun yanı sıra göçebelerin ha-

1 Anadolu'ya hangi Oğuz/Türkmen boylarının geldiği hakkında genel bilgi için bkz. Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri -Boy Teşkilatı-Destanları*, İstanbul 1992.

yat tarzlarını ifade etmek için diğer bazı kelimelerin kullanıldığı da görülmektedir. Bu kelimelerden en yaygın olarak kullanılanı *konar-göçer*di. Bundan başka *göçer-evli*, *göçer-evliler*, *göçerler*, *göçer-yörük* ve *konar-göçer yörük* gibi kelimeler dahi kullanılmıştır. *Göçebe* manasına gelen bütün bu kelimelere, Osmanlı arşiv belgelerinde rastlamak mümkündür².

Osmanlı döneminde yaşadıkları hayat tarzı itibarıyla bu gibi adlarla vasıflandırılan göçebeler, hususî bir idarî yapıya sahiptiler. Bu idarî yapı içindeki isimlerini genellikle merkezî idare veya merkezî idarenin bürokratları tarafından kendilerine verilen bir addan almaktaydılar. Nüfusca kalabalık olan, geniş ve muayyen bir coğrafi bölgede yaşayan büyük göçebe grupları *Boz-ulus*, *Yeni-il Türkmenleri*, *Halep Türkmenleri*, *Şam Türkmenleri*, *Dulkadirli Türkmenleri*, *Danişmentli Türkmenleri*, *At-Çeken (Esb-Keşân)*, *Kara-ulus*, *Ulu-Yörük*, *Ankara Yörükleri*, *Bolu Yörükleri*, *Kütahya Yörükleri* gibi adlarla bilinmekte ve genellikle idarî bakımdan bir sancak veya kaza statüsünde bulunmaktaydı. Meselâ, *Boz-ulus* ve *Halep Türkmenleri*, oldukça geniş bir coğrafi bölgede yaşamaktaydılar. Boz-ulus, Diyarbakır'ın kuzeyinde Van'a doğru uzanan bölgede; Halep Türkmenleri ise Halep civarındaki muhtelif bölgelerde bulunmaktaydı. XVI. yüzyılın ikinci yarısında, hem Boz-ulus, hem de Halep Türkmenleri, idarî bakımdan sancak statüsünde idiler³. Bu dönemde onlar, merkezden tayin edilen bir sancakbeyi tarafından idare edilmekteydiler. Buna ilâveten bunların adli meselelerine bakmak üzere merkezden birer kadı tayin edilmişti. Bunun yanında, Sivas'ın güneyindeki geniş bir bölgede ya-

2 Meselâ bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi [= BA], *Mühimme Defteri* [=MD] nr. 39, 78/192; BA, *Maliyeden Müdevver Defterler* [=MAD], nr. 2775, s. 293; BA, Kâmil Kepeci ts. [= KK], *Ahkâm Defteri*, nr. 67, 282b; BA, KK, *Ruûs*, nr. 229, s. 230. Bu hususta ayrıca bkz. Faruk Sümer, «XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'da Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış», *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI (1952), s. 518-522; Halil İnalcık, «The Yürüks : Their Origins, Expansion and Economic Role», *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire*, Bloomington 1993, s. 101-103. Bu meyanda, Osmanlı belgelerinde «Kürd-Ekrâd» kelimelerinin, hem göçebe karşılığı, hem de Türkmen ve Yörük kelimelerinin müteradifi olarak kullanımına dair bkz. Yusuf Halaçoğlu, «Osmanlı Belgelerine Göre Türk-Etrâk, Kürd-Ekrâd Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme» *Belleten*, LX/227 (1996), 139-146.

3 BA, KK, *Ruûs*, nr. 262, s. 63, 127.

şayan *Yeni-il Türkmenleri*⁴, Ankara civarındaki *Ankara Yörükleri*⁵ birer kaza statüsünde idiler. At-Çeken adıyla bilinen diğer göçebe grubu, Konya Ovası'nda yani Toros dağları ile Ankara arasındaki steplerde yaşamaktaydı. At-Çekenler, idarî bakımdan Eski-il, Bayburt ve Turgut adlarıyla bilinen üç kazaya ayrılmıştı⁶. Bu kazalardan Bayburt ve Turgut, esasında At-Çekenleri teşkil eden iki eski göçebe grubun adını taşımaktaydı.

Osmanlı Devleti'nin göçebelere bu şekilde müstakil bir sancak veya kaza statüsü vermesinin altında birkaç önemli sebebin olduğu görülmektedir. Bunlardan birisi, merkeziyetçi bir idarî sisteme sahip olan Osmanlı Devleti'nin göçebeleri daha iyi kontrol etmek istemesidir. Diğer, vergi bakımından oldukça önemli bir kaynak olan göçebelere daha sıhhatli verginin toplanmak istenmesidir. Nitekim Halep Türkmenleri'ne sancaklık statüsü verilirken bu gibi sebepler nazarı itibara alınmıştır⁷. Göçebelere böyle bir statünün verilmesinin arkasında yatan diğer önemli bir sebep ise bunları Osmanlı merkezî idaresine ısındırmak ve yavaş yavaş yerleşmeye geçmelerini sağlamak olmalıdır. Göçebeler üzerinde böyle bir idarî sistemin uygulanması, onlar için başlangıçta bazı güçlükleri beraberinde getirmiş olmalıdır. Ancak zamanla böyle bir idarî sisteme alıştıklarını ve hayatlarını ona göre düzenlediklerini düşünmek mümkündür. Nitekim, bazı göçebe gruplarının, Tanzimat dönemi gibi oldukça geç bir dönemde de olsa idarî bakımdan kaza olmak talebinde buldukları görülmektedir. Konya bölgesinde Boynu-İncelü ve Şerefli adıyla bilinen göçebeler, İstanbul'a gönderdikleri adamları vasıtasıyla diğer göçebeler gibi müstakil bir kaza haline getirilmelerini, masrafı kendileri tarafın-

4 Yeni-il Türkmenleri hakkında bkz. İlhan Şahin, *Yeni-il Kazası ve Yeni-il Türkmenleri, (1548-1653)*, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi'ne sunulmuş doktora tezi, İstanbul 1980.

5 Kanunî devri başlarında, Ankara bölgesindeki yörükler hakkında bkz. BA, *Tahrir Defteri* [=TD], nr. 117, s. 119-150, 435, 447, 513.

6 At-Çekenler hakkında bkz. R. F. Lindner, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Bloomington 1983, s. 75-103, 115-137; Irène Beldiceanu - Steinherr, «A. Propos des Tribus Atçeken», *Journal of Economic and Social History of the Orient*, XXX (1987), 121-193.

7 Bu hususta Halep beylerbeyine ve Halep defterdarına gönderilen 4 Safer 984/3 Mayıs 1576 tarihli bir hüküm için bkz. BA, *MAD*, nr. 7534, s. 269.

dan karşılanmak üzere bu kazaya bir muhassıl veya müdirin tayin edilmesini ve asayişle ilgili işlerin kendi beylerine havale edilmesini istemişlerdir. Ancak bu istekleri şimdilik kabul edilmeyecek, halihazırdaki durumlarıyla idare olunmaları tavsiye edilmiş⁸ ve adeta gelecek seneler için kendilerine ümit verilmiştir.

Osmanlı arşiv belgelerinden tespit edilebildiği kadarıyla, göçebelerden teşkil edilen bu sancak ve kazalar, muayyen bir coğrafik bölgeye sahipti. Hatta Yeni-il, Eski-il, Bayburt ve Turgut gibi bazı göçebe kazalar, sadece göçebeleri değil, kaza dahilindeki bazı köyleri de içine almaktaydı. Ancak bu sancak ve kazaların, idarî bir merkeze sahip olup olmadıkları kesin olarak tespit edilememektedir. Bununla birlikte, sancakbeyi, kadı ve diğer resmî görevlilerin merkezi hükümet tarafından tayin edilen kimseler olduklarını ve malyetlerinde bir büronun olması icap ettiğini göz önünde bulundurursak, bunların sancaklarında veya kazalarında muayyen bir yeri yahutta bir köyü idarî bir merkez olarak kullandıklarını düşünebiliriz. Nitekim Yeni-il Türkmenleri kazası dahilindeki Kangal köyü ile Eski-il kazasındaki Eski-il köyünün, hem nüfus hem de coğrafik yer bakımından, idarî bir merkez olma özelliğine sahip yerler olduğu dikkati çekmektedir. Bunun yanında, sancakbeyi ve kadıların, sancak ve kazalardaki ahalinin özelliklerinden dolayı, birden fazla yeri veya köyü idarî bir merkez olarak kullanmış olabileceklerini gözden uzak tutmamak lazımdır. Bütün bunların yanında, sancak veya kaza dahilindeki resmî görevlilerin, ahalinin hayat tarzından dolayı, icabı halinde gezici veya seyyar olarak vazife yapmış olabilecekleri dahi göz önünde bulundurulmalıdır.

Osmanlı dönemindeki göçebe gruplarının adlarından anlaşılacağı üzere, bazı göçebe gruplarına Halep, Şam, Ankara, Bolu ve Kütahya gibi yaşadıkları vilayetlerin adı verilmiştir. Bazı göçebe grupları, Osmanlı döneminden önce mensup oldukları Dulkadirli ve Danişmentli gibi beyliklerin adını almışlardır. Bazısı ise Eski-il, Yeni-il, Boz-ulus ve Kara-ulus gibi il veya ulus isimleriyle bilinmekteydiler. Bilindiği gibi il veya ulus, Türklerde eski bir siyasî

8 Bu hususla alakalı Konya muhassılı Kapucubaşısı Ahmed Hulûsî Ağa'ya gönderilen 7 Şevval 1256/2 Aralık 1840 tarihli bir şukka için bkz. BA, Cevdet-Dahiliye, nr. 632.

terimdir. Ancak buradaki il veya ulus teriminin, Osmanlılardan önceki göçebe konfederasyonunu ifade eden bir terim olarak kullanıldığını söylemek çok güçtür. Biraz önce belirttiğimiz gibi Osmanlı döneminde idarî bakımdan göçebeler için kullanılan isimler, genellikle Osmanlı merkezî idaresi veya bürokratları tarafından verilmiştir. Bu bakımdan bahis konusu isimlere Osmanlılardan önceki dönemlerde pek rastlanmamaktadır.

Osmanlı döneminde büyük göçebe gruplarının dışında, muhtelif sancak veya kazalarda yaşayan göçebe grupları da vardı. Bu gruplar, nüfusca az veya perakende bir halde idi. Bu durumda olan göçebeler, idarî ve malî bakımdan doğrudan doğruya yaşadıkları sancak veya kazaya bağlı idiler. Bunların nüfusca az ve perakende olmasından dolayı müstakil bir idarî-malî statü içine alınmadığı anlaşılıyor. Bu gibi göçebe gruplarından bir kısmının, devletin merkeziyetçi idaresi karşısında çok erken tarihlerde yerleşmeye ve sosyal yapı bakımından ananevî özelliklerini kaybetmeye başladıkları dikkati çekmektedir. Buna karşılık büyük göçebe gruplarının ananevî özelliklerini ve sosyal yapılarını uzun süre muhafaza ettikleri görülmektedir. Ancak bu özellikler, bölgeden bölgeye bazı farklılıklar göstermekteydi. Bu farklılıkları daha çok Osmanlı döneminden önce bölgeye hâkim olan Anadolu beylikleri ile bugünkü Suriye bölgesinde Memlüklerin uyguladığı idarî sistemlerde aramak lazımdır. Bu arada göçebelerin coğrafi saha olarak yaşadığı bölgenin ekolojik yapısı ile kültür çevresinin de bunda tesirli olduğunu düşünmek mümkündür.

Göçebe grupları arasında sosyal yapı bakımından bazı farklılıklar olmasına rağmen, genellikle iki temel kurumu bunlarda görmek mümkündür : *Aile* ve *cemaat*. Bundan başka pek çok göçebe gurubu, aile ile cemaat arasında küçük parçalar olan *oba*, *mahalle*, *oymak* gibi hususî adlarla bilinmekteydiler.

Bütün insan toplumlarında açıkça mevcut olan *aile*, göçebelerde önemli bir kurumdu. Göçebeler arasında ailenin evli veya yetişkin bekâr erkekleri, tıpkı yerleşik ailelerde olduğu gibi ayrı ayrı vergi mükellefi idiler. Bu durum göçebelerdeki ailenin geniş aile tipi şeklinde olmadığı ve Asya göçebe tipi tarzında

küçük aile birimi olduğu kanaatini uyandırmaktadır⁹. Bu aile tipi, bir koca, eş ve bunların yetişkin olmayan çocuklarından ibaretti.

Aileden sonra göçebelerde önemli bir sosyal kurum olan *oba*, *mahalle*, *oymak* gibi gruplar, birbirine çok yakın akraba aileleri tarafından teşkil edilmekteydi. Bu gruplardan *oba*, *mahalle* ve *oymak*dan daha az bir nüfusa sahipti. *Mahalle*, nüfus bakımından obadan biraz daha büyüktü. Ancak Osmanlı arşiv belgelerinde bu iki tabirin zaman zaman aynı manada kullanıldığı görülmektedir. *Oymak* ise obaların birleşmesinden meydana gelen bir topluluktur. Bu toplulukların içinde seçkinleşmiş olan bir kimse, ilgili *oba*, *mahalle* ve *oymağa* çoğu defa adını verir ve onun idarecisi durumunda olurdu. Onların bu idareciliği devlet tarafından da tanınırdı. Ancak bu gruplar içinde bazan birbirine bağlı olanlar olurdu. Diğer bir ifadeyle obalar mahallelere veya oymaklara bağlı olabilirdi. Bu durum, o obanın bağlı olduğu mahalle veya oymak içinden çıktığını göstermektedir.

Göçebelerde genel olarak aile ve cemaat arasındaki grupların taşıdığı adlar bunlar olmasına rağmen, muayyen bölgelerde göçebe gruplar tarafından kullanılan veya onları ifade eden başka adlara da tesadüf edilmektedir. Bu adlar arasında ilk dikkati çeken isim *tîr*dir. Göçebe bir grupta cemaatin alt birimini teşkil eden *tîr*ler, Menteşe bölgesindeki göçebeler tarafından kullanılmakta ve bir *oba*, *mahalle* veya *oymak*dan daha fazla nüfusa sahip bulunmaktaydı¹⁰. Esasında farsça bir kelime olan *tîr*, İran'daki bazı göçebe grupları arasında sosyal bir kurum olarak kullanılmaktaydı. Ancak *tîr*in tam karşılığı olan *ok*, eski Türklerde devlete bağlı olan ve onun idaresinde bulunan kimseleri; *yay* ise hakiyiyeti ve hükümdarı temsil eden bir semboldü. Bunun yanında *ok*, çoğu defa insanların zümrelere ve idarî-askerî bakımdan kabilelerin gruplara ayrılmasını ifade ederdi¹¹. Nitekim, Oğuzları teşkil eden iki büyük grup Boz-ok ve Üç-ok adıyla bilinmekteydi. Bu

⁹ Asya göçebelerinin aile yapısı hakkında genel olarak bkz. A. M. Khanov, *Nomads and the Outside World*, Cambridge University Press 1984, s. 126-138.

¹⁰ Bkz. BA, TD, nr. 61, s. 1-11.

¹¹ Osman Turan, «Eski Türklerde Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması», *Belleten*, 35/IX, Ankara 1945, 305-318.

bakımdan, Osmanlı döneminde bazı göçebelerde sosyal bir kurum olan *tîrin* yani *okun* hâlâ kullanılır olması, onların dayandığı tarihi kökleri göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu dönemde tîrlerin başında olan idarecilere *tîrbaşı* denirdi. Tîrbaşılardan, bir tîr ahâlisinin içinden seçkinleşmiş olan bir kimse idi. Tîrler çoğunlukla tîrbaşlarının adlarıyla bilinirdi.

Göçebelerde aile ile cemaat arasındaki gruplar için kullanılan diğer bir isim *böliük*tü. Bölük genellikle Orta ve Kuzey Anadolu'daki göçebeler tarafından kullanılmaktaydı. Bu bölgelerde nahiyeye gibi idari bir bölgeyi belirlemek için de kullanılan bölük¹², Osmanlı döneminden önce Türkler tarafından kullanılan idari, askerî ve sosyal bir tabirdi.

Göçebelerde bunlardan sonra gelen kurum *cemaatti*. Bu birim hemen hemen bütün göçebelerin temel yapısı idi. Birbirleriyle uzaktan veya yakından akraba olan ve birbirlerini çok iyi tanıyan bu gurup, 10 ilâ 80 hane arasında ve hatta bazan 100 veya daha fazla haneden meydana gelmekteydi. Bir cemaatin idarecisi olan kimse, o cemaat içerisinde seçkinleşmiş olan bir ailenin reisi idi. Bu kimselere *kethuda* denilmekteydi. İdari bakımdan bir cemaat genellikle bir kethuda tarafından temsil edilirdi. Buna karşılık bir cemaat büyük bir nüfusa sahip olduğunda, cemaat parçalara ayrılmaksızın, birden fazla kethuda tarafından temsil edilebilirdi. Nitekim, 1525 yıllarında 230 hane ve 13 mücerred nüfusa sahip olan Halep Türkmenleri'nden Halep Döğeri cemaati, iki kethuda tarafından idare edilmekteydi¹³. Ancak oldukça büyük nüfusa sahip olan bazı cemaatler, birden fazla gruba ayrılarak her grubun başına bir kethuda getirilebilirdi. Meselâ, kalabalık bir nüfusu olan Boz-ulus'a bağlı Lek cemaati, 984/1577 yıllarında muhtelif gruplara ayrılmış olarak, her 300 hanesinin başında bir kethuda bulunmaktaydı¹⁴.

Nüfusca kalabalık cemaatlerin başına birden fazla kethuda tayin edilmesini veya gruplara ayrılarak her bir grubun başına bir kethuda verilmesini birkaç sebebe bağlamak mümkündür. Her

12 Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara 1985, s. 41-50.

13 BA, TD, nr. 1040, s. 108.

14 BA, MAD, nr. 7534, s. 755.

şeyden önce, göçebe bir hayat yaşayan cemaat gruplarını ve özellikle de büyük grupları idare ve kontrol etmek, bunlardan sıhhatli vergi toplamak o kadar kolay bir iş değildi. Bu işlerin yapılmasında, devlet nazarında cemaat kethudalarının önemli bir sorumluluğu vardı. Cemaatin nüfusunun artması, şüphesiz bu gibi işlerin sıhhatli yapılamaması demektir. Bu bakımdan devletin böyle bir uygulama yoluna gittiğini söyleyebiliriz. Ancak bu uygulamanın arkasında, göçebeleri gruplara ayırarak toprağa bağlamak düşüncesinin olduğunu da hesaba katmak lazımdır. Bunun yanında, bir cemaat içindeki bazı anlaşmazlıklar ve gruplaşmalar da böyle bir uygulamanın sebebi olabilmekteydi. Daha önce belirttiğimiz gibi bir cemaatin kethudası, o cemaat içinden çıkmaktaydı. Cemaatin nüfusunun artmasına paralel olarak, cemaat içinde zamanla birden fazla adayın çıkmaya başlaması mümkündür. Bu durum aynı cemaat ahalisi içindeki gruplaşmaları, anlaşmazlıkları ve hatta çatışmaları beraberinde getirmiş olabilir. Bu sebepten dolayı böyle bir uygulamaya gidilmiş olabileceğini dahi hesaba katmak lazımdır.

İdarî bakımdan cemaati temsil eden kethudalar, cemaat ileri gelenlerinin veya ahalisinin kararıyla tespit edilir, bu durum mahallin kadısına iletilir, kadı durumu merkeze yani İstanbul'a bildirir ve merkez de bunu resmî olarak tasdik ederdi. Kadı merkeze teklifini yaparken, kethuda adayının vasıflarını da belirtirdi. Bu vasıflar, arşiv vesikalarından tespit edilebildiği kadarıyla : «*Yarar kimisnedür, mahaldür, maslahat-güzâr, kethudalık uhdesinden gelür, Kethuda oğlu kethuda*» şeklindeki ifadelerle belirtilirdi¹⁵.

Kethudalar, cemaat ahalisinin vermekte mükellef olduğu verginin toplanması ve cemaatin düzeninin sağlanması gibi önemli vazifeleri yerine getirirlerdi. Genellikle kethudalar, yaptıkları vazife mukabilinde vergiden muaf olan kimseler değildi. Cemaat ahallileri ile birlikte başta *resm-i ganem* veya *âdet-i aġnâm* adıyla bilinen koyun vergisi olmak üzere *yaylak*, *kışlak* ve *bad-i hevâ* gibi vergilerini öderlerdi. Ancak bazı kethudalar, muayyen sayı-

15 Osmanlı arşiv belgelerinde bu hususla alakalı pek çok belgeye rastlamak mümkündür. Meselâ bkz. BA, MD, nr. 1, 294/1199, 295/1210; BA, MD, nr. 4, 44/462; BA, MD, nr. 65, 227/956; BA, KK, Ruûs, nr. 218, s. 36 ve nr. 220 s. 59 ile nr. 229, s. 230.

daki koyunlarının vergisini ödemekten muaf tutulmuş olabilir. Meselâ, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Boz-ulus'a bağlı cemaat kethudalarından bazısının 300 koyun vergisinden muaf oldukları dikkati çekmektedir¹⁶. Diğer bir ifade ile sözgelimi bir kethuda 500 koyuna sahipse, bunun 300'ünün vergisini vermekten muaf tutulur ve geriye kalan 200 koyununun vergisini öderdi. Böyle bir muafiyet, muhtemelen onların önemli ve ağır görevleri ya da geleneksel bir uygulamadan dolayı verilmiş olmalıdır. Diğer taraftan Rakka, Hama ve Humus bölgesindeki cemaat kethudaları ve ahalisinden bazı kimselerin, bir sipahi olarak timar tasarruf etmelerine izin verilirdi. Onların bu bölgedeki görevi sadece cemaatlerini yönetmek değil, aynı zamanda hacca giden yolcular ile yolları korumak ve muhafaza etmekte¹⁷.

Kethudalar, cemaatlerinin idaresinde yetersiz kalırsa, cemaat ahalisine haksızlık ve zulm ederse, yine cemaat ileri gelenlerinin veya ahalisinin beyan ve teklifiyle devlet tarafından görevden alınirdi. Yerine cemaat ahalisinden bir başka kimse tayin edilirdi. Genellikle kethudalığın istisna payı göz önünde bulundurularak, babadan oğula geçtiğini yani irsî bir özellik gösterdiğini söyleyebiliriz. Osmanlı döneminde bilhassa mali denetim bakımından devletin cemaat birimini temel aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim, arşiv belgelerinde, cemaatlerin çoğunlukla herhangi bir boy veya tâifeye bağlı olmaksızın, müstakil olarak kaydedildiği görülmektedir. Bu aynı zamanda devletin göçebeler üzerinde takip ettiği siyasetin bir neticesi olmalıdır. Gerçekten Osmanlı Anadolu'suna ait erken tarihli arşiv kayıtlarında, boy veya tâife ve ona bağlı cemaat hiyerarşisinin muhafaza edildiği, ancak Osmanlı idaresinin tam manasıyla yerleşmesinden sonraki kayıtlarda bu yapının bozulmaya başladığı ve yavaş yavaş cemaatin esas birim haline geldiği dikkati çekmektedir.

Osmanlı Anadolu'sundaki göçebeler arasında, yaygın olmakla birlikte bazan cemaatin üst birimi olarak *kabile* kullanılmaktaydı. Bir kabilenin, birden fazla cemaatten meydana geldiği anlaşılmaktadır. Aynı kabileden olan cemaatlerin mensupları, şüp-

16 BA, KK, *Ruûs*, nr. 230, s. 347.

17 Bkz. BA, MD, nr. 21, 304/717; BA, MD, nr. 72, 293/577.

hesiz aynı soydan geldiklerine inanıyorlardı. Nitekim, Yeni-il Türkmenleri'nin 1548 ve 1583 yıllarındaki vergi yazımı sırasında, bazı cemaatlerin hangi kabileye mensup olduklarına dair kayıtlara rastlanmaktadır¹⁸. Bu kayıtlar, muhtemelen vergi mükelleflerinin yazımı sırasında, doğrudan doğruya cemaat ahalisinin beyaniyle veya yazım sırasında kâtibin ahaliye sorması ile yazılmış olmalıdır. Bunun yanında cemaat mensupları, idarî bir kovuşturma veya herhangi bir sebeple İstanbul'a gelip Divan'a arzda buldukları esnada, bazan kabilelerinin adını da zikretmekteydiler¹⁹. Bu gibi durumlarda kabile adının söylenmesi, onların şahıslarının veya kimliklerinin belirlenmesinde önemli bir rol oynadığı intibahını bize vermektedir.

Sosyal yapı bakımından göçebelerde görülen en üst birim, *boy* veya *tâife* idi. Bir boy, muhtelif sayıdaki cemaatlerden oluşmaktaydı. Bu sayı 10-30 arasında veya daha fazla olabilirdi. Boy, boyu oluşturan cemaatlerden bir cemaatin önde gelen ailelerinden birisinin idaresinde bulunurdu. Bey unvanını taşıyan bu kimseye *boybeyi* denirdi. Bunların seçimi, azli ve vazifesi tıpkı cemaat kethudasında olduğu gibi idi. Osmanlı arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla boybeyinin mensup olduğu cemaat, boyu teşkil eden cemaatler arasında sıradan bir cemaat değildi. Boybeyini çıkaran cemaatin mensupları, oldukça seçkinleşmiş bir kimse idiler. Aynı zamanda bu kimselerden bazısı, boybeyi gibi Bey unvanını taşımaktaydılar. Meselâ, XVI. yüzyılda Beydili, Halep Türkmenleri içinde çok önemli bir boydu. Bu boyu idare eden boybeyi ailesi, Bozkoyunlu cemaatine mensuptu. Bozkoyunlu cemaati ahalisine bakıldığında, onların pek çoğunun seçkin kimseler olduğu ve Bey unvanı ile bilindiği görülmektedir²⁰. Bunun yanında, Halep Türkmenleri'nden Bayad boyunun boybeyi ailesini teşkil eden Ordu-yı Halil Bey cemaati mensuplarının, Bozkoyunlu cemaati gibi seçkinleşmiş kimseler oldukları dikkati çekmektedir²¹. Sosyal bir yapı

18 İ. Şahin, *Yeni-il Kazası ve Yeni-il Türkmenleri*, s. 165, 174, 179 v.d.

19 Meselâ, Halep Türkmenleri'nden Şeyh Mustafa adlı kimse, bir adamını İstanbul'a gönderdiğinde, Divan'da kendisinin Şeyh Hamzalu kabilesinden olduğunu bildirmiştir (BA, KK, *Ahkâm Defteri*, nr. 67, 597a).

20 BA, TD, nr. 1040, s. 14.

21 BA, *Aynı defter*, s. 48.

olarak genellikle boya XV. ve XVI. yüzyıllarda rastlanmakta ve daha sonra cemaat birimi ön plana çıkmaktadır. Bu durum, daha önce bahsedildiği gibi devletin daha kolay vergi toplaması, göçebeleri daha kolay zabt u rabt altına alması gibi gerekçelerle ilgili olmalıdır.

Osmanlı toplumunun önemli bir kesimini teşkil eden göçebeler hakkında söylenecek olanlar şüphesiz bunlardan ibaret değildir. Esasen böylesine şümüllü bir konuyu, bir konferansa sığdırmanın ne kadar güç olacağını da takdir edersiniz. Bu bakımdan burada Osmanlı Anadolu'sundaki göçebeler hakkında önemli saydığım bazı noktalar üzerinde durulmuştur. Bu noktaları konferansın sonunda tekrar hatırlayacak olursak, şu hususları söyleyebiliriz : Osmanlı döneminde büyük gruplar halinde yaşayan göçebelerin çoğu, müstakil bir idarî ve malî statü içinde idiler. Küçük gruplar ise genellikle idarî ve malî bakımdan yaşadıkları sancak veya kazaya bağlıydılar. Bu bakımdan göçebeleri, yaşadıkları hayat tarzından dolayı başı boş bırakılmış kimseler olarak kabul etmemek lazımdır. Bunlardan başka pek çok göçebe grubunun sosyal yapı bakımından ananevî özelliklerini muhafaza ettikleri görülmektedir. Özellikle aile tipinin, geniş aile tipi şeklinde olmadığı ve Asya göçebe tipi tarzında küçük aile birimi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, sosyal yapı içinde yer alan boy teşkilatı, XV. ve XVI. yüzyıllarda önemli bir mevkie sahipken, zamanla önemini kaybetmeğe başlamış ve cemaat birimi ön plana çıkmıştır. Bu durum devletin cemaat birimi ile daha kolay ve sıhhatli vergi toplaması, göçebeleri daha kolay zabt u rabt altına alması ve onların nüfuzunu yavaş yavaş kırması ile ilgili olmalıdır. Bunun yanında göçebeler, hayvancılığa bağlı hayatlarını devam ettirebilmek için göçebeliğin en önemli hususiyeti olan yaylak-kışlak hareketlerine bağlı idiler. Her göçebe grubun kendisine ait muayyen bir yaylak ve kışlak mahalli vardı.